

MUŞTĀFĀ CENĀBĪ

Şafiyüddin, Emir Hasanzāde
(d. 1540'lar; ö. 1590-91)

HAYATI

M.C.'nin doğum tarihi ve doğduğu yer kesin olarak bilinmiyor. Babasının Bursa'da Emir Sultān Medresesi'nde müderrislik yaptığı dikkate alındığında, Bursa'da doğduğu tespiti¹ kabul edilebilir ise de, babasını ve dedesini açıkça Niksarlı (Amasya) gösterdiği, fakat kendisini hiç bir yerde Amasyalı olarak takdim etmediği için Amasya'da doğduğuna dair kayıtlar gerçekçi değildir.² İsmi Muştāfā, lakabı Şafiyüddin'dir.³ Diğer bir çok lakabı arasında Emirzāde, Emir Hasanzāde ve Ebū Muhammed sayılabilir. Peygamber soyundan geldiği bütün kaynaklarca doğrulanır. Cenābī mahlası Arap kaynaklarında al-Jannābī olarak anılır. 992/1584'e değin Cenābī mahlasını kullanarak şiir ve kasideler yazmış, bu yüzden çağdaşı şair ve müderris Muştāfā Cinānī (ö. 1004/1595) ile karıştırılmıştır.

M.C. Niksarlı (Amasya) Emir Hasan b. Yūsuf el-Amasī (ö. 10 Zilhicce 975/6 Haziran 1568)'nin büyük oğludur. İlk tahsilini nerede yaptığını bilmiyoruz. Daha sonra İstanbul'da Şeyhülislam Ebussü'ud Efendi'den (ö. 982/1574) uzun süre dersler alıp hizmetinde bulundu ve ona mülazım oldu.⁴ 969 Ramazan/1562 Mayıs'ında babası ile Edirne'ye gitti. Burada çeşitli ilim ve tasavvuf erbabı kişilerle görüşme ve ziyaret imkanına sahip oldu.⁵ °Aṭā'ī 981 Safer/1573 Haziran'ına kadar kimi müderrisliklerde bulunduğunu belirtir.⁶

971/1563-64'te İstanbul'da Bahriyye (Kasımpaşa'da ?) denilen yerde, inşa ettirdiğini belirttiği Fazliyye Camii'nin yakınındaki bir evde ikamet ettiğini tesbit edebiliyoruz.⁷ 981/1573 tarihinden itibaren görev yerlerini daha açık bir şekilde takip edebilmekteyiz. On beş yıl boyunca müderrislikte bulunduğu bilinen yerler şunlardır: Dāvūd Paşa Medresesi⁸ (İstanbul, 981 Şafer/1573 Haziran), Qa'riye Medresesi⁹ (İstanbul, 984 Cumada I/1576 Temmuz), Sultāniyye Medresesi¹⁰ (Bursa, 985 Rebiülahir/1576 Haziran), Şahn-ı Şemān Medresesi¹¹ (İstanbul, 988 Rebiülevvel/1580 Nisan), Süleymāniyye Medresesi¹² (İstanbul, 990 Şaban/1582 Ağustos), Selimiyye Medresesi¹³ (Edirne, 994 Şevval/1586 Eylül). M.C. tedris faaliyetinden ayrılıp 995 Receb/1587 Haziran'ında Haleb kadılığına tayin olundu.¹⁴

Kātib Çelebi'ye göre M.C. Haleb kadılığından ayrıldıktan sonra 999/1590-91 tarihinde vefat etmiştir.¹⁵ Bu tarihten önce vefat etmiş olabileceğine dair bilgiler de bulunmaktadır.¹⁶ Onun 997/1588-89'da vefat ettiğini açıkça ifade eden tek eser *Sicilli °Osmani*¹⁷ olmakla birlikte muhakkak olan 997 Receb/1589 Mayıs-Haziran'ından bir süre sonra öldüğüdür. Evliyā Çelebi M.C.'nin vefatına ebced hesabıyla düşürülen hicri 999 tarihini kaydeder.¹⁸ M.C.'nin vefat ettiği ve gömüldüğü yer hususunda neredeyse hiç bilgi yoktur. °Osmanlı Mü'ellifleri'nde Haleb'de öldüğü ifade edilir.¹⁹

Kardeşleri Su^cūdī Meḥmed Efendi (ö. 999/1591) ile Seyyid Aḥmed Paşa'dır (ö. 1010/1601-02). Oğlu Cenābizāde Meḥmed Efendi'dir (ö. 1014/1606). Yakın çevresi arasında İdrīs-i Bitlisī'nin oğlu Ebulfaẓl b. İdrīs et-Tebrizī ed-Defterī (ö. 982/1574) ile Darüssaade Kilerciler Reisi Ṭavāṣī Ca^cfer Ağa, ulemadan Qınalızāde Ḥasan Çelebī (ö. 1012/1604), Beyānī Muṣṭafā Efendi (ö. 1006/1597), °Ömer b. °Abdülvehhāb el-°Arzī eṣ-Şāfi^cī el-Qādirī (ö. 1041/1632), °Abdülḥalīm Meḥmed b. Meḥmed Nūrullāh b. Yūsuf Aḥizāde (ö. 1013/1604-05), Ḥāmid el-Qaramanī (ö. 984/1576-77) ve Qādi °Alāeddīn ed-Dulğadirī ve Mevlānā Ḥafiyüddīn et-Taşkendī bulunuyordu. Tasavvuf çevrelerinden zikri meclislerine katılıp kendisiyle sohbet ettiği Trabzonlu Şeyḫ Yaḫyā Efendi (ö.978/1571) ile dostluğu, 969/1562'de mezarını ziyaret ettiği Yazıcızāde Meḥmed'e (ö. 855/1451) ise büyük muhabbeti vardı. M.C.'nin vezir Lala Muṣṭafā Paşa (ö. 988/1580) ile de yakınlığı bulunmakta idi ve bu bağlantıyla Kıbrıs fethini eserinde bizzat Lala Muṣṭafā Paşa'nın ağzından ifade etmektedir. M.C.'nin öğrencilerinden tesbit edilebilenler Menteşeli Bıyıqlı °Ömer (ö. 1014/1605-06) ile Kalecikli °Abdüselām b. °Abdülğaffār'dır (ö. ?).²⁰

ESERLERİ

① *al-Ḥāfil al-wasīṭ wa-l-°aylam az-zāḥir al-muḥīṭ veya Cenābī ta'rīḫi*²¹

Osmanlı tarihçilerinin yazmış olduğu bu derecede geniş muhtevalı ilk umumi tarih olup dili Arapça'dır. III. Murād'a (ö. 1003/1595) ve muhtemelen devrin sadrazamı Kanijeli Siyāvūş Paşa'ya (ö. 1001/1593) ikinci sadrazamlığı döneminde ithaf olunmuştur.²² M.C. eserin telifine 971/1563-64 tarihinden önce, oldukça genç bir yaşta, muhtemelen medrese öğrencisi ya da yeni müderris iken başlamış olmalıdır.²³ Eserin bitişi ile ilgili olarak düşürülen tarih ise ebced hesabıyla 996/1587-88 tarihini göstermektedir.²⁴ Telifin yirmibeş yıldan fazla sürmüş olduğu anlaşılıyor.

Eser aslen bir mukaddime ve 82 bab üzere düşünülmüş²⁵ ve hadiselerin tertibinde kronolojik sıralamaya riayet edilmiştir. Anlatım insanın yaratılışından başlar ve peygamberler tarihi, İslam öncesi Arap ve dünya tarihi, ilk dönem İslam tarihi, Emevîler, Abbasîler olmak üzere 996/1587-88 tarihine kadar İslam devletleri tarihini içerir. İslam devletleri, bölgelere ayrılıp tasnife tutulmuş, her devletin hükümdar ve padişahları ve olaylar gün ay ve yıl gözetilmek suretiyle kronolojik sırayla kaydedilmiştir. Osmanlı tarihi kısmında, her padişah devrinden sonra o devirde yaşayan alim, tarikat şeyhi, tabip vb. kişilerin biyografileri, eserleri, hizmetleri, ölüm tarihleri sıralanmıştır.

Eserin sade ve anlaşılır bir dili ve üslubu vardır.²⁶ II. Selīm (974-982/1566-1574) ve III. Murād (982-1003/1574-1595) devri hadiselerini içeren bölümler, müşahedeleri, ziyaret ettiği kişiler ve yerler, görüştüğü devlet adamları, saray çevresi, babası ve alimlerden işittiği bilgiler, ilmiye sınıfından olması hasebiyle bildiği konular ve Osmanlı coğrafyası hakkında verdiği tarihi coğrafya bilgileri orjinal nitelik taşımaktadır. M.C. kullandığı yazılı ve sözlü kaynaklar ile tecrübe ve müşahedelerini, görüştüğü saray ve devlet erkanından edindiği bilgileri kaynak göstererek kaydetmiştir.

Osmanlı tarihi kısmında, Şükrullāh (ö. 864/1459-60), Nişāncı Mehmed Paşa (ö. 886/1481), Mehmed Neşrī (ö. 926/1520), Taşköprüzāde (ö. 968/1561), Celālzāde Muştafā Çelebī (ö. 975/1567), Ramazānzāde Mehmed Paşa (ö. 979/1571), İbn Hacer al-°Askalānī (ö. 852/1449), Şerefeddīn °Alī al-Yezdī (ö. 858/1454) ile °Abdübāsīt al-Hānefī al-Malātī'yi (ö. 920/1514) açıkça ismen kaynak göstermiştir. Eserindeki tarihi-coğrafya bilgilerinin kaynağının kardeşi Su'ūdī'ye atfedilen *Ta'rih-i Hind-i Ğarbī* olduğu düşünülebilir.

M.C. bu eseri veciz ve özlü olarak fayda sağlayacak şekilde ve geniş muhtevalı olarak hazırladığını, muteber saydığı eserlerden derlediğini, naklettiği kısmın başında veya sonunda veya konu bitiminden sonra kullandığı kaynakları zikrettiğini belirtmiştir. Eserin sıhhatine delil olması için kaynak gösterdiğini söyler.²⁷ M.C.'nin kendisinden sonra gelen tarihçilerden Ahmed b. Yūsuf el-Qaramanī (ö. 1019/1610-11), *Aḥbār ad-duwal* adlı Arapça eserini hemen hiç katkıda bulunmadan M.C.'nin eserinin kötü bir özeti biçiminde düzenlemiştir. Ne var ki bu eser M.C.'nin eserinden çok itibar görmüş, IV. Murād'ın (ö. 1049/1640) emriyle Türkçe'ye çevrilmiş, ayrıca iki kez de basılmıştır. Kātib Çelebī (ö. 1067/1657) *Fadlakat at-tawāriḥ* (*Fadlakat aqwāl al-aḥyār fi °ilm at-ta'riḥ wa-l-aḥbār*) adlı Arapça eserini M.C.'nin eserinin Köprülü nüshasını (Köprülü Kütüphanesi 1031/1032) esas alarak bazı ilavelerde bulunmak suretiyle özetlemiştir. Hezārfeñ Hüseyn Efendi (ö. 1103/1691) *Tenqīḥü't-tevāriḥ* adlı eserinin Osmanlı tarihine ait kısmında M.C.'nin *Gülşen-i Tevāriḥ* adlı eserini kelimesi kelimesine, kısmen ilaveler ve atlamalarla kaynak dahi zikretmeksizin kopya etmiştir.²⁸ Muştafā °Alī (ö. 1008/1600) *Künhü'l-aḥbār*'ın ilk üç rüknünde ve diğer eserlerinde İslam tarihi konularında M.C.'yi rehber ve kaynak edinmiş, Osmanlı tarihi konusunda ise yararlandığı halde hiç kullanmamış gibi davranmıştır. °Atā'ı'nın (ö. 1045/1635) *Ḥadā'iqu'l-ḥaqā'iq*, Kātib Çelebī'nin *Cihānnümā* ve Münecimbaşı'nın (ö. 1113/1702) *Jāmi° ad-duwal* adlı eserlerine de yer yer kaynak teşkil ettiği görülmektedir.

M.C. eseri insanlara hizmet ve yol göstermek maksadıyla kaleme aldığını söyler.²⁹ Yazar tarihi başlı başına bir ilim dalı olarak kabul etmekte, yardımcı ilimlerle birlikte tarihi bir bütün olarak değerlendirip, bu ilmi “°ilmu'l-āşār wa-t-tawāriḥ” olarak nitelendirmekte ve bu ilmi dağların zirvesi gibi bütün ilimlerin doruk noktası şeklinde tanımlamaktadır.³⁰ İbn Ḥaldūn'dan etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır.³¹ M.C.'ye göre tarih ilmi ilgililerine uzun ömür, tam bir anlayış ve olayları tahkik edebilme kabiliyeti kazandırmaktadır.³²

② *Nihāyat al-marām wa-baḥr jawāhir al-kalām*

Al-Ḥāfil al-wasīf'in yazar tarafından Arapça kısaltılmış şeklidir. Babinger ve Zaidān'ın tercümenin Ahmed b. Mehmed tarafından yapıldığını söylemeleri hatalı olmalıdır. *Al-Ḥāfil*'de bulunan devletlerden yaklaşık yirmisi muhtasarında yer almamaktadır. Eserin ismi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1136'daki

Dürr-i Mekkün ve Sırr-ı Maşün'un cilt kapağı karşısındaki bir notta kayıtlıdır. İçeriği *Dürr-i meknün* ile aynıdır, krş. *Dürr-i meknün ve sırr-ı maşün* veya *Gülşen-i tevārīh*.

③ *Dürr-i meknün ve sırr-ı maşün* veya *Gülşen-i tevārīh*

Nihāyat al-marām'ın III. Murād'ın emri üzerine yine yazar tarafından Türkçe'ye yapılan tercümesidir. 66 bab üzere tertip olunmuştur. II. Selim'in vefatı ve III. Murād'ın (ö. 1003/1595) tahta cülusu ile son bulmaktadır (982/1574). Bu eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1607 ve Nuruosmaniye Kütüphanesi 3107 nüshalarında Osmanlı tarihi kısmı II. Selim'in vefatı ve III. Murād'ın tahta cülusu ile son bulunduğu halde, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1136 III. Murād dönemi-ne ait bilgileri de içermektedir. III. Murād'a takdim edilmiştir.

Nuruosmaniye Kütüphanesi 3107'ye göre kısmen kısaltılmış bölüm başlıkları:

5a: Server-i enbiyā. 6b: Hulefā-i raşidin. 13a: Benī Ümeyye. 24b: Hulefā-i Abbāsiyye. 53a: Fātmiyyün. 63b: Şürefā-i Haremeyn. 75b: Şürefā-i Medine. 78b: Şürefā-i Edārise. 79b: Benī Hammūd. 80b: Taba^ctaba^c şürefāsi. 83a: Deylem, Taberistān ve Māzenderan şürefāsi. 86b: Şürefā-i Ğarb ve mülük-ı Fās. (Benī Ağleb, Benī Bādis, Benī Kelb, Mülüşşimīn, Muvahhidīn, Benī Hāfs, Benī Mer, Benī Vattās, Benī Tolun, Benī Tafec, Benī Eyyüb, Mülük-ı Çerākise, Benī Ziyād, Benī Necāh, Benī Mehdī, Benī Resül, Benī Tāhir, Benī Hāmdān, Benī Mervān, Benī Uqayl, Benī Merid, Benī Mirdās, Şām Atabekānı, Benī Artuk). 89a: Şaffādiyyān. 90b: Sāmāniyyān. 92b: Gazneviyyān. 97b: Benī Merdāvic. 99a: Guriyye. 102a: Āl-i Büveyh. 107a: Āl-i Selcuk. 133a: Dānişmendiyye. 137b: Āl-i °Osmān. 192a: Atabekān-ı vilāyet-i Fars. 194b: Hārezmşāhiler. 199b Cengiziyān. 211a: Deşt-i Qıbcāk hānları. 222a: Qaraman pādīşahları. 224a: Mülük-ı tavā'if. 225a: Mülük-ı Kirmān. 226a: Benī Muzaffer. 228b: Mülük-ı Serbedārān. 231b: Mülük-ı Hindüstān. 235a: Mülük-ı Gücerāt. 239b: Mülük-ı Gilān ve Şekī. 240b: Selātin-i Şirvān ve Şekī. 243b: Āl-i Celāyir. 247a: Āl-i Timurlenk. 276a: Selātin-i Özbekiyyān. 279a: Selātin-i Aqqoyunlu. 284b: Selātin-i Qaraqoyunlu. Selātin-i Zülqadriyye. Āl-i Ramazān. Mülük-ı Qızılbaşiyye/Şāhān-ı Erdebiliyyān.

M.C. III. Murād'ın emri üzerine °Alī b. Muḥammad b. İbrāhīm Jurjānī'nin *Durr Baḥr °Ajā'ib* adlı eserini ilavelerle *Cevāhiru'l-Ğarā'ib fi Tercemeti Dürr-i'l-°Acāyib* adıyla tercüme etmiştir. Eser şemail konusundadır. 992/1584 yılında tamamlanan, çeşitli konulardaki şiir ve kasidelerden oluşan *Qaşā'id-i Belīga* adlı Arapça divanında Cenānī mahlasını kullanmıştır.³³ M.C.'nin Qınalızāde'ye eserinde kullanması için gönderdiği Arapça ve Türkçe şiirleri ve muammaları da vardır.³⁴ M.C.'ye atfedilen başka eserler de vardır.

BİBLİYOGRAFYA

① *al-Ḥāfil al-wasīt wa-l-°aylam az-zāḥir al-muḥīt*

Yazmalar: (1) İstanbul, Köprülü Kütüphanesi, 1031/1032 (müellife okunan ilk tam nüsha), 2+458/482 y., 25 sat., nesih. (2) İstanbul, Murad Molla Kütüphanesi, 1429/1430, 504/ 377 y., 23/33 sat., nesih. (3) İstanbul, Murad Molla Kütüphanesi, 1454, 454 y., 25 sat., nesih (yalnız ikinci cild). (4) İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3098, 409 y., 31 sat., talik. (5) İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3099/3100, 430/439 y., 23/25 sat., nesih/talik. (6) İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3101/3102, 321/370 y., 31/27 sat., talik. (7) İstanbul, Ragıp Paşa Kütüphanesi, 983, 6+638 y., 33

sat., nesih. (8) İstanbul, Ragıp Paşa Kütüphanesi, 985/986, 449/547 y., 25 sat., talik. (9) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3033, 683 y., 29 sat., nesih. (10) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 896, 5+605 y., 33 sat., nesih. (11) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb 608/609, 262/494 y., 31/25 sat., talik. (12) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami 831 (müellif nüshası, tam değil), 338 y., 23 sat., nesih. (13) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami 832, 383 y., 23 sat., talik (tam değil). (14) İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed 2958, 709 y., 31 sat., nesih (F. Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, c. 3 (İstanbul, 1966), 403-404, nr. 5960). (15) İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed 2966, 306 y., 19 sat., nesih (tam değil) (Edhem Karatay, *aynı katalog*, aynı yer, no. 5961). (16) İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1568, 519 y., 25 sat., talik (Edhem Karatay, *aynı katalog*, aynı yer, no. 5962). (17) Oxford, Bodleian Library, no. 657/8, 785/6 (18) St. Petersburg, Aziiatskii muzei, no. 183 (19) St. Petersburg, Institut voskokovedeniia, no. 50.

Edisyonlar: Egemen Tülek, *al-Cannâbi Hayatı, şahsiyeti, eserleri ve al-Hâfil al-Vasit va'l-^caylam al-zahir al-muhit'inin bir kısmının tenkidli metni*, Mezuniyet Tezi (İstanbul Üniversitesi, 1975). Mehmet Canatar, *Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi*. Doktora tezi (Ankara Üniversitesi, 1993). Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin El-Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*. Yüksek lisans tezi (İstanbul Üniversitesi, 1994).

Tercümeler: (1) Giovanni Battista Podestà, *Mustaphae Filii Hussein Algenabii de gestis Timurlenkii, seu Tamerlanis: Opusculum Turc.-Arab.-Persicum ... Latiné reditum à Joanne Baptista Podestà* (Vienna, 1680). (2) Dorn, Boris Andreevich. *Muhammedanische Quellen zur Geschichte der südlichen Küstenländer des Kaspischen Meeres*, c. 4 (St. Petersburg, 1858), 468 vd

② *Nihāyat al-marām wa-baḥr jawāhir al-kalām*

Yazmalar: İstanbul kütüphanelerinde bu isimle bir eser tespit olunmamıştır. Basinger'de belirtilenler: (1) Berlin, Staatsbibliothek, 9726 (Wilhelm Ahlwardt. *Verzeichnis der arabischen Handschriften*, c. 9 (Berlin, 1899), 241). (2) Londra, British Museum, Supplement 4889/90 (Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, Supplement 2 (Leiden, 1938), 387).

③ *Dürr-i meknûn ve sırr-ı maşûn veya Gülşen-i tevārîḥ*

Yazmalar: (1) İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi 3097, 157 y., 27 sat., nesih (*İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloqları* (İstanbul, 1943), 81-82, nr. 23). (2) İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi 3107, 298 y., 17 sat., nesih (*İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloqları* (İstanbul, 1943), 82, nr. 23). (3) İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1136, 250 y., 25 sat.,

nesih (F. Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, c.1 (Istanbul, 1961), 172-173, nr. 517). (4) İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1607, 147 y., 29 sat., nesih (F. Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, c. 1 (Istanbul, 1961), 172-173, nr. 518). (5) Viyana, Österreichische Nationalbibliothek A.F. 12 (Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, c. 2 (Wien, 1865-1867), 85-87). (6) Viyana, Österreichische Nationalbibliothek H.O. 9 (Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, c. 2 (Wien, 1865-1867), 87-88).

Edisyonlar: Mehmet Canatar, *Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi*. Doktora tezi (Ankara Üniversitesi, 1993).

Genel Kaynakça: Rumeli Kadiaskerliği Ruznamçe Defteri, İstanbul, Şer'i Siciller Arşivi, no. 4, 7, 31. Rumeli Kadiaskerliği Ruznamçe Defteri, İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 4569/3, 45b; no. 4569/4, 43b, 54a. Beyānī Muşafā, *Beyānī Tezkiresi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 2568, 22a. Hezārfenn Hüseyn Efendi, *Tenqīhu't-tevārih*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4301. Kātib Çelebī, *Fadlakat at-tawārih*. İstanbul, Bayezid Kütüphanesi, no. 10318. Muşafā °Ālī, *Künhü'l-ahbār*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 598. Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi, *Jāmi' ad-duwal*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 3172 (Müellif Nüshası). Müstakīmzāde Süleymān Sa°deddīn, *Macallat an-nişāb fī an-nasab va'l-kunā va'l-alqāb*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 628. Qaramanī Ahmed b. Yūsuf, *Ahbār ad-duwal*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa 450m (müellif nüshası). *Ta'rih-i Silsile-i °Ulemā*. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2142. Mecdī Mehmed Efendi, *Terceme-i Şaqā'iq* (Istanbul, 1269/1852-53). Şemseddīn Sāmī, *Qāmūsu'l-a°lām*, c. 3 (Istanbul, 1308/1890-91), 1838. Mehmed Şüreyyā, *Sicill-i °Osmānī*, c. 2 (Istanbul, 1311/1893-94), 88. Evliyā Çelebī, *Evliyā Çelebī Seyāhāt-nāmesi*, yay. A. Cevdet, c. 1 (Istanbul, 1314/1896-97), 371. Bursalı Mehmed Tāhir, *°Osmānlı Mü'ellifleri*, c. 3 (Istanbul, 1343/1924-25), 39-41. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. C. Üçok (Ankara 1982 [1927]), 120-122, no. 90. İbnü'l-°imād °Abdulḥayy, *Şadārāt ad-dahab fī ahbāri man dahab*, c. 8 (Kahire, 1351/1932), 440. Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Supplement 2 (Leiden, 1938), 411-412. Kātib Çelebī, *Kashfu z-zunūn °an asāmī l-kutub wa'l-funūn*, yay. Ş. Yalpkaya-R. Bilge, c. 1 (Istanbul, 1941), 26, 224, 291, 851; c. 2 (Istanbul, 1943) 976, 1181. Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, c. 2 (Leiden, 1949), 387. Bağdatlı İsmāil Paşa, *İzāh al-maknūn fī 'l-zayli °alā Kashf az-zunūn*, yay. Kilisli R. Bilge, c. 2 (Istanbul 1947), 692. Bağdatlı İsmāil Paşa, *Hadīyatu l-°arīfīn asmā'u l-mu'allifīn wa-°āsāru l-muşannifīn*, c. 2 (Istanbul, 1955), 436-437. F. Rosenthal, "al-Djannābī", *The Encyclopaedia of Islam*, c. 2 (1965), 452. Cahid Baltacı, XV. ve XVI.

Asırlarda Osmanlı Medreseleri (Istanbul, 1976). “Cennabî,” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 3 (1977), 100. Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretu’ş-şu‘arâ*, yay. İ. Kutluk, c. 1 (Ankara, 1978), 262-265. Hayreddin ez-Zirikli, *al-A‘lâm Qāmüsü Tarâjim*, c. 8 (Beyrut, 1980), 231. Halil Yinanç, “Fezleket Ekval el-Ahyar Hakkında,” *Katip Çelebi*, (Ankara, 1985), 93-100. Jurcî Zaidân, *Ta’rîh âdâb al-luġat al-‘Arabiyya*, c. 2 (Beyrut, 1983), 319-320. Cihan Okuyucu, *Cinânî, hayatı, eserleri ve divanının edisyon kritikli metni*, Doktora Tezi (Istanbul, 1984). Orhan Şâik Gökyay, *Kâtip Çelebi* (Ankara, 1986). Cihan Okuyucu, “Mustafa Cinânî ve *Bedâiyu’l-âsâr’ı*”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13 (1987), 351-385. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, yay. M. İpşirli (Istanbul, 1989). Mecdî Mehmed Efendi, *Hadaiku’ş-şakaik*, yay. A. Özcan (Istanbul, 1989). Nev’îzâde Atâî, *Hadaiku’l-hakaik fî tekmileti’ş-şakaik*, yay. A. Özcan (Istanbul, 1989), 118, 308-309. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayiu’l-fudalâ*, yay. A. Özcan (Istanbul, 1989). Mehmet Canatar, “Cenâbî Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 7 (1993), 352-353. ‘Umar Rıdâ Kahhâla, *Mu‘jam al-mu‘allifîn*, c. 12 (Beyrut, [1993]), 246. Mehmet Canatar, “Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eseri ve Tarih Görüşü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2/4-5 (2000), 259-289.

¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hadîyatu l-‘arîfîn asmâ’u l-mu‘allifîn wa-âşâru l-muşannifîn*, c. 2 (Istanbul, 1955), 436; aynı yazar, *İzâh al-maknûn fî ’l-zayli ‘alâ Kashf az-zunûn*, yay. Kilisli R. Bilge, c. 2 (Istanbul 1947), 692.

² Bursalı Mehmed Tâhir, *‘Osmânî Mü’ellifleri*, c. 3 (Istanbul, 1343/1924-25), 39; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, c. 2 (Leiden, 1949), 300; aynı yazar, *aynı eser*, Supplement 2 (Leiden, 1938), 411; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. C. Üçok (Ankara 1982), 120.

³ Cenâbî, *al-Hâfil al-wasîf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami 831, kapak. Lakabının “İzzeddin” olarak gösterilmesi (Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâh*, 692) yanlıştır.

⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretu’ş-şu‘arâ*, yay. İ. Kutluk, c. 1 (Ankara, 1978), 263; Nev’îzâde Atâî, *Hadaiku’l-hakaik fî tekmileti’ş-şakaik*, yay. A. Özcan, c. 1 (Istanbul, 1989), 118; Ş. Sâmi, *Qāmüsü’l-a‘lâm*, c. 3 (Istanbul 1308/1890-91), 1838.

⁵ Cenâbî, *al-Hâfil al-wasîf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb 609, y. 258a.

⁶ Atâî, *Hadaiku’l-hakaik*, c. 1, 118.

⁷ Cenâbî, *al-Hâfil al-wasîf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami 831, y. 337a.

⁸ *Ta’rîh-i Silsile-i ‘Ulemâ*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2142, y. 226b [aşağıda TSU]; Atâî, *Hadaiku’l-hakaik*, c. 1, 308; Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (Istanbul, 1976), 187.

⁹ TSU, y. 228a; Atâî, *Hadaiku’l-hakaik*, c. 1, 308; Baltacı, *Medreseler*, 234.

¹⁰ TSU, y. 220a; Atâî, *Hadaiku’l-hakaik*, c. 1, 308; Baltacı, *Medreseler*, 496.

¹¹ Atâî, *Hadaiku’l-hakaik*, c. 1, 308; Baltacı, *Medreseler*, 394.

¹² TSU, y. 210b; Baltacı, *Medreseler*, 552.

¹³ TSU, y. 31a; Atâî, *Hadaiku’l-hakaik*, c. 1, 309; Baltacı, *Medreseler*, s. 552.

¹⁴ TSU, y. 33a; Atâî, *Hadaiku’l-hakaik*, c. 1, 309; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, yay. M. İpşirli (Istanbul, 1989), 191; Mehmed Şüreyyâ, *Sicill-i ‘Osmânî*, c. 2 (Istanbul, 1311), 88; Tâhir, *‘Osmânî Mü’ellifleri*, c. 3, 39.

¹⁵ Kâtib Çelebî, *Kashfu z-zunûn ‘an asâmî l-kutub wa’l-funûn*, c. 1, 224, 291, 851; c. 2, 1181.

HISTORIANS OF THE OTTOMAN EMPIRE

C. Kafadar H. Karateke C. Fleischer

¹⁶ Atâî, 997/1588-1589 yılında vefat etmiş olduğunu sarîh olmayan bir ifadeyle "997 Recebinde ref olunub ... ol esnada eman-ı dünyeviyeyden ... Cenab-ı Kuddus oldular" demektedir (Atâî, *Hadaiku'l-hakaik*, I, 309). Kadıasker Ruznamçe defterinde geçen "... sabıka Haleb kadısı iken vefat eden merhum Emîr Hasanzâde Muştâfâ" ifadesi de onun Haleb kadılığında bir süre sonra öldüğünü göstermektedir (Nuruosmaniye Kütüphanesi, *RKRD*, nr. 4569/3, y. 45b). *Şezerâtü'z-zeheb*'de, h. 999'da vefat eden kardeşi Su'ûdî'den önce vefat etmiş olduğu işaret olunmakta ancak tarih verilmemektedir (İbnü'l-imâd, *a.g.e.*, c. 8, 440).

¹⁷ Süreyyâ, *Sicill*, c. 2, 88.

¹⁸ Evliyâ Çelebî, *Evliyâ Çelebî Seyâhât-nâmesi*, yay. A. Cevdet, c. 1 (İstanbul, 1314), 371.

¹⁹ Tâhîr, *Osmanlı Mü'ellifleri*, c. 3, 39.

²⁰ Atâî, *Hadaiku'l-hakaik*, c. 2, 505: Nuruosmaniye Kütüphanesi, *RKRD*, nr. 4569/3, y. 45 b.

²¹ Eserin bilinen diğer isimleri şunlardır: *Bahr-ı zahhâr, al-Bahr, al-Bahr az-zahhâr wa-l-aylam at-tayyâr, Bahr-ı aylam, al-Aylam az-zâhir fî ahwâl al-awâ'il wa-l-awâhir, al-Aylam az-zâhir fî ulûm al-awâ'il wa-l-awâhir, Ta'rîh-i Hüseyînî, Ta'rîh-i Cenâbî, Ta'rîh al-Cenâbî. Cenâbî ta'rîhi* adı yalnızca bu umumi tarih için değil, bu eserin Arapça muhtasarı ile muhtasarın Türkçe tercümesi için de kullanılmaktadır.

²² Cenâbî, *al-Hâfil al-wasîf*, Köprülü Kütüphanesi 1031, y. 3a-3b.

²³ Cenâbî, *al-Hâfil al-wasîf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami 831, y. 337b.

²⁴ Cenâbî, *al-Hâfil al-wasîf*, Köprülü Kütüphanesi, 1031, y. 457a.

²⁵ Cenâbî, *al-Hâfil al-wasîf*, Köprülü Kütüphanesi, 1031, y. 3b; aynı eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 896, y. 3b. Bazı nüshalarda eserin yetmişaltı bab üzere olduğu kaydedilmekte ise de bu durumun müstensihinin hatasından ileri geldiği görülmektedir (*A.g.e.*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya nr. 3033).

²⁶ "Meani-i zahiresiyle iktifa olunup, terk-i tafsil ve tayy-i tatvil olundu" diyerek sadelik ve anlaşılabilirliği bir metot ve usul olarak ortaya koymaktadır (Cenâbî, *Cevâhiru'l-garâ'ib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 1073, y. 4a). Ayrıca krş. Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1136, y. 2b.

²⁷ Cenâbî, *al-Hâfil al-wasîf*, Köprülü Kütüphanesi 1031, y. 2b.

²⁸ Örnekler için bk. Mehmet Canatar, *Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi* [Osmanlı tarihi kısmı], Doktora Tezi (Ankara Üniversitesi, 1993).

²⁹ Cenâbî, *al-Hâfil al-wasîf*, Köprülü Kütüphanesi, 1031, y. 2a-b.

³⁰ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, y. 2a; Cenâbî, *al-Hâfil al-wasîf*, Köprülü Kütüphanesi, nr. 1031, y. 2a.

³¹ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, y. 2a.

³² Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, y. 2a.

³³ Cenâbî, *Qaşâ'id-i Belîğa*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Karaçelebizade 311, y. 1b.

³⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretu's-şu'arâ*, c. 1, 263.

Mehmet CANATAR

Ağustos 2005